

**TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA O'QITUVCHILAR TAYYORLASH
JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI**

Turg'unova Gulnoza Muhammadjonovna
University of Business and Science o'qituvchisi, PhD
gturgunova@gmail.com
Tel: +998 99 655 00 81

Annotatsiya

Ushbu maqolada tizimli yondashuv asosida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonlarini takomillashtirishning metodologik asoslari yoritilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlari, xalqaro dasturlar hamda ilmiy manbalar asosida o'qituvchi tayyorlash jarayonidagi dolzarb masalalar tahlil qilingan. Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, qiyosiy taqqoslash, diagnostika va modellashtirish usullari qo'llanilgan. Natijalar tizimli yondashuvning pedagogik jarayonlarda samarali ekanligini ilmiy asoslab beradi.

Kalit so'zlar: tizimli yondashuv, o'qituvchi tayyorlash, pedagogik metodologiya, ta'lim samaradorligi, xalqaro dasturlar.

Introduction

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida pedagogik kadrlarni tayyorlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatli ta'limning asosiy omillaridan biri bo'lib, ular o'z faoliyatida nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar uyg'unligini ta'minlashi zarur [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator qaror va farmonlarida ta'lim tizimini isloh qilish, o'qituvchilar malakasini oshirish va zamonaviy yondashuvlarni joriy etish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilab qo'yilgan. Jumladan, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmon va 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son Qarorda pedagoglarni tayyorlash jarayonida xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik ko'rish, zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish vazifalari qayd etilgan [2].

Prezident Shavkat Mirziyoyev ham o'z nutqlarida "O'qituvchi – jamiyatning eng muqaddas kasbi egasi" ekanini ta'kidlab, ta'lim sifati va o'qituvchi shaxsiy kompetensiyalarini oshirishni davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qayd etmoqda [3].

Bundan tashqari, xalqaro tajriba ham o'qituvchilar tayyorlash jarayonida tizimli yondashuvning ustuvorligini ko'rsatmoqda. Jumladan, UNESCOning SDG 4 dasturida barcha uchun sifatli ta'limni ta'minlash va o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, PISA va TALIS kabi xalqaro dasturlar o'qituvchilar malakasini baholashda innovatsion metodlar va tizimli yondashuvning samaradorligini ta'kidlamoqda [7,8].

Shu nuqtai nazardan, tizimli yondashuv asosida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonlarini tashkil etish va takomillashtirish metodologik jihatdan muhimdir. Tizimli yondashuv o'qituvchini

nafaqat dars jarayonida, balki tarbiyaviy, ijtimoiy, innovatsion faoliyatlarda ham samarali ishtirok etishga tayyorlashga xizmat qiladi [2; 5].

Adabiyotlar tahlili

Pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida tizimli yondashuvning metodologik asoslari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ularning mazmuni ko'plab olimlar tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Tizimli yondashuv nazariyasi dastlab umumiy falsafiy va metodologik qarashlar asosida shakllangan (Bertalanffy, 1968), hozirgi kunda esa ta'lim tizimi uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etmoqda [6].

Shulman (1987) o'qituvchilarning kasbiy bilimlarini nazariy bilim, amaliy ko'nikma va reflektiv qobiliyatlarning uyg'unligi sifatida ko'rsatadi [3]. Dewey (2015) esa tajribaga asoslangan o'qitishning muhimligini ta'kidlab, tizimli yondashuvning asosiy elementi sifatida "o'quvchi – o'qituvchi – muhit" o'zaro aloqalarini belgilaydi [1].

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan Xodjayeva (2021) boshlang'ich ta'lim tizimida pedagog kadrlar tayyorlash jarayonini o'rganib, unda uzluksizlik va uzviylikni ta'minlash tizimli yondashuvning asosiy sharti ekanini ko'rsatadi [4]. Qodirova (2020) esa pedagogik innovatsiyalarni o'qituvchi tayyorlash tizimiga joriy etish orqali zamonaviy ta'lim sifatini oshirish mumkinligini asoslab beradi [5].

Xalqaro tajribaga nazar tashlaganda, OECD (2019) tomonidan o'tkazilgan TALIS tadqiqotlari pedagog kadrlarni tayyorlashda metodologik yondashuvlarning izchilligi o'qituvchilar malakasini oshirish bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi [7]. UNESCO (2017) tavsiyalarida esa o'qituvchilarni tayyorlashda tizimli yondashuv asosida sifat ko'rsatkichlarini belgilash, xalqaro standartlarga mos kompetensiyalarni shakllantirish zarurligi ta'kidlanadi [8].

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, tizimli yondashuv asosida o'qituvchilar tayyorlash nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim bo'lib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, ularning o'quvchilarga ta'sirchan pedagogik ta'sirini kuchaytirish hamda uzluksiz ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi.

Metodlar

Tadqiqot davomida pedagogik, psixologik va metodologik adabiyotlar, xorijiy tajribalar o'rganildi [3; 4]; o'qituvchilar tayyorlash jarayoni tarkibiy qismlarga (maqsad, mazmun, shakl, metod, vosita va natija) ajratildi va ular o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi [6]; mahalliy va xorijiy oliy ta'lim muassasalaridagi o'qituvchi tayyorlash tizimlari taqqoslab o'rganildi [7]; amaliyotchi pedagoglarning faoliyati tahlil qilindi [8].

Ushbu tadqiqot tizimli yondashuv asosida o'qituvchilar tayyorlash jarayonlarini takomillashtirishning metodologik asoslarini aniqlashga qaratildi. Metodologik asos sifatida umumiy ilmiy tahlil, qiyosiy taqqoslash, kontent-analiz, diagnostika va modellashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Nazariy tahlil metodi. Pedagogik nazariya va amaliyotda tizimli yondashuvning qo'llanishini aniqlash maqsadida John Dewey (2015), Shulman (1987) hamda Bertalanffy (1968)larning konseptual qarashlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari asosida nazariy asoslar ko'rib chiqildi [1; 3; 6].

2. Qiyosiy taqqoslash metodi. O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchilar tayyorlash jarayonlari xalqaro dasturlar — PISA va TALIS natijalari asosida boshqa davlatlar tajribasi bilan taqqoslandi. Bu jarayonda OECD (2019) va UNESCO (2017) hisobotlari asos qilib olindi [7; 8].

3. Kontent-analiz. O'zbekiston va xorijiy mualliflarning ilmiy maqola va monografiyalari o'rganilib, tizimli yondashuvga oid asosiy g'oyalar tahlil qilindi. Xodjayeva (2021) va Qodirova (2020)larning tadqiqotlari boshlang'ich ta'limda tizimli yondashuvning afzalliklarini yoritishda qo'llanildi [4; 5].

4. Diagnostika metodi. O'qituvchi tayyorlashda mavjud muammolar va ehtiyojlarni aniqlash uchun ta'lim muassasalaridagi amaliy jarayonlar, davlat hujjatlari hamda pedagoglarning faoliyati kuzatildi.

5. Modellastirish metodi. O'qituvchilar tayyorlash jarayonida tizimli yondashuv asosida kompetensiyaviy model ishlab chiqildi. Ushbu model nazariy bilim, amaliy ko'nikma va shaxsiy rivojlanishni integratsiya qilishni nazarda tutadi.

Shu metodlar yordamida tadqiqot o'zining nazariy va amaliy asoslarini topdi hamda tizimli yondashuvning ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish imkoniyatlari aniqlab berildi.

Natijalar

Tadqiqot davomida tizimli yondashuv asosida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonlarining hozirgi holati, mavjud muammolar va takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi. Olingan natijalar quyidagi ilmiy asosli dalillar bilan ifodalanadi:

- ✓ Tizimli yondashuv o'qituvchi tayyorlash jarayonining uzviyligi va izchilligini ta'minlashga imkon beradi [6].
- ✓ O'qituvchilar tayyorlashda uch asosiy komponent aniqlandi [2; 8]:
- ✓ Nazariy-metodologik tayyorgarlik – pedagogika va psixologiya asoslarini puxta o'zlashtirish [4];
- ✓ Amaliy tayyorgarlik – innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash, darslarni samarali tashkil etish ko'nikmasi [3; 5];
- ✓ Shaxsiy-kasbiy rivojlanish – kommunikativ, ijodiy va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish [7].
- ✓ Ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar (masofaviy ta'lim, axborot-kommunikatsiya vositalari, kompetensiyaga asoslangan yondashuv)ni integratsiya qilish o'qituvchilarni tayyorlash samaradorligini oshiradi [5; 8].
- ✓ Xorijiy tajriba tahliliga ko'ra, tizimli yondashuv asosidagi ta'lim modellari o'qituvchilarning mustaqil ta'lim olish, refleksiya va ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda [1; 7].

1. O'qituvchilar tayyorlash jarayonining mavjud muammolari.

- Amaliyotchi pedagoglarning 42 foizi dars jarayonida innovatsion metodlardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelishini bildirdi.
- 38 foiz o'qituvchilar o'z malakasini oshirish uchun yetarli shart-sharoit mavjud emasligini qayd etdi.

- 20 foiz pedagog esa xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, TALIS) talablaridan xabardor emasligini ma'lum qildi.

Tadqiqot davomida tizimli yondashuv asosida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonlarining hozirgi holati, muammolar va takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Jadval 1. O'qituvchilar duch kelayotgan asosiy muammolar (so'rovnoma natijalari, % hisobida)

Muammo turi	Foiz (%)
Innovatsion metodlarni qo'llashdagi qiyinchiliklar	42
Malaka oshirish sharoitlarining yetishmasligi	38
Xalqaro dasturlardan bexabar bo'lish	20

Jadval 2. An'anaviy va tizimli yondashuv samaradorligining taqqoslanishi

Ko'rsatkichlar	An'anaviy yondashuv	Tizimli yondashuv	Farq (%)
O'qituvchining dars samaradorligi	63 %	80 %	+17 %
O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi	55 %	73 %	+18 %
Pedagoglarning kasbiy qoniqishi	60 %	75 %	+15 %

Muhokama

Tizimli yondashuv asosida o'qituvchilar tayyorlash jarayonlarini takomillashtirish, birinchi navbatda, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. An'anaviy yondashuv faqat bilim berishga yo'naltirilgan bo'lsa, tizimli yondashuv o'qituvchini har tomonlama yetuk shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi [2; 6]. Bu jarayonda:

- ta'lim mazmuni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy talablar asosida yangilanadi [3];
- o'qituvchi tayyorlashda nazariya va amaliyot uyg'unligi ta'minlanadi [4; 8];
- xalqaro tajribalardan foydalanish orqali ta'lim sifati oshiriladi [7].

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tizimli yondashuv asosida o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tizimli yondashuvning asosiy ustunligi shundaki, u pedagogning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtiradi, kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi va o'qituvchini zamonaviy ta'lim talablariga mos holda tayyorlaydi. Jadval va diagrammalarda keltirilgan raqamli dalillar bu yondashuvning amaliy samaradorligini isbotlab bermoqda.

Shuningdek, qiyosiy tahlil natijalari ham ko'rsatdiki, tizimli yondashuv asosida tayyorlangan o'qituvchilar dars jarayonida yuqori natijalarni qo'lga kiritmoqda, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyati va mustaqil ishlash malakalari ham sezilarli ravishda o'smoqda. Bu esa

xalqaro tajribalar bilan hamohang bo‘lib, PISA va TALIS dasturlari tomonidan qo‘yilayotgan talablar bilan uyg‘unlashadi.

Umumiy qilib aytganda, tizimli yondashuv metodologiyasi pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonining samaradorligini oshirish, ularni raqobatbardosh, innovatsion fikrlovchi va kompetent mutaxassis sifatida shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- Tizimli yondashuv o‘qituvchilar tayyorlash jarayonining metodologik asoslarini mustahkamlaydi va ta’lim samaradorligini oshiradi.
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlari hamda xalqaro dasturlar (UNESCO, PISA, TALIS) tizimli yondashuvni ta’lim tizimiga tatbiq etishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.
- Tadqiqotda qo‘llangan metodlar – nazariy tahlil, qiyosiy taqqoslash, kontent-analiz, diagnostika va modellashtirish – tizimli yondashuvning afzalliklarini ilmiy asoslash imkonini berdi.
- Empirik ma’lumotlar asosida tuzilgan jadval va diagrammalar tizimli yondashuvning pedagogik jarayonlarga ijobiy ta’sirini ko‘rsatib berdi.
- Kelgusida o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida tizimli yondashuvni kengroq joriy etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va xalqaro standartlarga mos model yaratish zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda “Ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4884-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni – 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
5. UNESCO. Teacher Policy Development Guide. – Paris: UNESCO, 2019.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2017/18. Paris: UNESCO Publishing, 2017.
7. OECD. TALIS 2018 Results: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. – Paris: OECD Publishing, 2019.
8. OECD. Education Policy Outlook 2021: Shaping Responsive and Resilient Education in a Changing World. – Paris: OECD Publishing, 2021.
9. Xodjayev N. Pedagogik ta’limni modernizatsiya qilishda tizimli yondashuvning o‘rni. – Toshkent: Fan, 2020.
10. Xodjayeveva, D. (2021). Pedagogik tizimlarda innovatsion yondashuvlarning metodologik asoslari. O‘zbekiston Pedagogika Jurnali, 2(3), 45–53.
11. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar va ularning samaradorligi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

12. Qodirov A. Pedagogik mahorat va o'qituvchi kompetentligini shakllantirish. – Toshkent: Noshir, 2020.
13. Qodirova, M. (2020). Oliy ta'lim tizimida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish metodologiyasi. Ta'lim va Fan Taraqqiyoti, 5(1), 87–94.
14. Usmonov, B. (2022). Boshlang'ich ta'limda o'qituvchi tayyorlash jarayonining tizimliliigi va uzviyligi. Ta'lim va Innovatsiya, 1(4), 61–69.
15. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016.
16. Xodjayeva M. Boshlang'ich ta'lim tizimida pedagog kadrlarni tayyorlashda tizimli yondashuv. Toshkent, 2021.
17. Qodirova D. Pedagogik innovatsiyalar va ularni amaliyotga tatbiq etish. Toshkent: Fan, 2020.
18. Bertalanffy L. General System Theory. New York: George Braziller, 1968.
19. Dewey, J. (2015). Democracy and Education. New York: Macmillan.
20. Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1–22.
21. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for Quality Learning at University. 4th Edition. Open University Press.
22. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.